

Цімур Буйко / Tsimur Buiko

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі /

National Academy of Sciences of Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3560-0175>

e-mail: tsimurbelarus@gmail.com

Праславянская “грушавая” лексіка ў беларускай і польскай мовах

Proto-Slavic “pear” vocabulary in Belarusian and Polish

Prasłowiańska leksyka “gruszowa” w języku białoruskim i polskim

Арэал распаўсюджання

Распаўсюджанне роднасных бел. *груша* (*iгруша*) лексем абмежавана балта-славянскім моўным арэалам. Сярод балцкіх адпаведнікаў трэба згадаць літ. *kriáušė* ‘груша (дрэва і плод)’ (‘груша’ ў ЭССЯ), *kraušė*, лат. *kraūsis* ‘груша (дрэва і плод)’ (дыял. *grauše*), прус. *crausy* ‘груша (дрэва)’ [SP 2001, VIII–8: 256; ЭССЯ 1980, VII–7: 156]. Разам з тым, паводле Уладзіміра Тапарова, літ. *kriáušė* запазычана з прускай мовы, а лат. дыял. *grauše* (курунізм) можа быць вынікам кантамінацыі [Топоров 1984, IV–4: 168–169]. Інакш кажучы, большая частка балцкіх намінацый грушы мае карані ў заходнебалцкім моўным арэале.

Сітуацыя са славянскімі назвамі выглядае наступным чынам. Згодна з *Этымалагічным слоўнікам славянскіх моў* (далей – ЭССЯ), кантынуанты прасл. **gruša* з семантыкай ‘груша’ прадстаўлены ў заходнеславянскіх мовах (пол. *grusza*, чэш. рэдк. *hruše*, славац. *hruša*) і ўсходнеславянскіх мовах [ст.-рус., царк.-слав. (пры наяўнасці варыянта *хруша*), бел., укр., рус. *груша*] [ЭССЯ 1980, VII–7: 156]. *Праславянскі слоўнік* (далей – SP) увогуле ўказвае на адсутнасць паўднёvasлавянскіх кантынуантаў прасл. **gruša*, але згадвае наступныя карэляты праславянскай лексемы са значэннем ‘груша’: заходнеславянскія [пол. (у тым ліку дыял.) *grusza*, чэш. *hruše*] і ўсходнеславянскія [ст.-рус., бел., укр. (у тым ліку дыял.), рус. *груша*] [SP 2001, VIII–8: 255]. Разам з тым, у *Балгарскім этымалагічным слоўніку* маецца ўказанне на тое, што балг. *круша* < прасл. **gruša* / **kruša* [БЕР 1979, II–2: 31–32], але прасл. **gruša* падаецца тут выключна для ілюстрацыі варыятыўнасці ў анлаўце. Таксама нельга не звярнуць увагу на славен. *gruška* ‘*Pyrus communis*’ і некаторыя славенскія тапонімы (напр. *Grušova*) [Bezljaj 1977, I–1: 184], што сведчыць пра наяўнасць у мінулым прамога славенскага кантынуанта прасл. **gruša*, а значыць, прасл. **gruša* наяўная ва ўсіх трох славянскіх дыялектных зонах. Яшчэ адзін

важны момант, прадстаўлены ў *ЭССЯ*, заключаецца ў суаднясенні ст.-рус. *хруша* 'груша' менавіта з прасл. **gruša*, адкуль вынікае пытанне пра першасны анлаўт у праформе (падрабязней гл. ніжэй). Таму меркаванне Войцэха Смачыньскага і Веслава Борыся аб прасл. **gruša* як паўночнаславянскім феномене [Smoczyński 2007: 313; Boryś 2005: 182] не можа лічыцца дакладным.

Трэба дадаць, што і дэрыват **gruška* захаваў у многіх сваіх кантынуантах семантыку прасл. **gruša* 'груша': гэта датычыцца заходне- (пол. *gruszka*, чэш., славац. *hruška*), паўднёва- (сербахарв. *hruška*, славен. *grúška*, *hrúška*, *hrúška*) і ўсходнеславянскіх (рус.-царк.-слав., укр. *грушка*, бел. *ігрушка*) адпаведнікаў, што ўсё-такі даказвае агульнаславянскі характар прасл. **gruša*.

Таксама звяртаюць на сябе ўвагу наступныя прыклады, прыведзеныя ў *ЭССЯ*: сербахарв. *grúša* 'першае малако пасля ацёлу, малодзіва' і славен. *grúša* 'буйны пясок, жвір'. У Тапароў звязваў наяўнасць такіх прыкладаў у тым ліку з міграцыяй "культурных" слоў [Топоров 1984, IV-4: 170]. Трэба сказаць, што абодва яны ніяк не звязаны з назвай грушы. Славенская намінацыя, паводле Аляксандра Анікіна, роднасная прасл. **grušiti* 'руйнаваць, разбіваць, драбіць' [Анікин 2019, XII-12: 163-164]. Што да сербахарв. *grúša*, то дадзеная лексема можа быць звязана з ням. *Grütze* 'крупы', 'каша' (адкуль рус. смал., пск. *груца* 'пярловыя крупы, страва з іх'; рус. смал. *груца* 'страва з грэчневых круп' праз польскае пасярэдніцтва [Анікин 2019, XII-12: 161-162]) у выніку наступных семантычных пераходаў: 'каша' → 'страва на малацэ' → 'малако' → 'першае малако пасля ацёлу, малодзіва'. Дарэчы, ням. *Grieß* 'манныя крупы', 'буйны пясок, жвір', роднаснае ням. *Grütze* (дакладней, ідэнтычнасць семантыкі), прымушае задумацца над правільнасцю сувязі славен. *grúša* з прасл. **grušiti*.

Прасл. **kruša* 'груша', паводле *ЭССЯ*, адлюстравана ў паўднёва- (балг. *круша*, макед. *круша*, сербахарв. стар. *kruša*), заходне- (пол. дыял. *krusza*, славін. *krěša*, н.-луж. *kšuša*) і ўсходнеславянскай (ст.-рус., рус.-царк.-слав. *круша*) дыялектнай зонах [*ЭССЯ* 1987, XIII-13: 47]. Што да *SP*, то тут прасл. **kruša* ў значэнні 'груша' таксама прадстаўлена прыкладамі з паўднёвай (сербахарв. стар. *kruša*, балг. *круша*, мак. *круша*), заходняй (пол. дыял. *krusza*) і ўсходняй (ст.-рус. *круша*) дыялектных зон Слав'і [*SP* 2001, VIII-8: 255; *СРЯ* XI-XVII 1981, VIII-8: 91-92].

Безумоўна, што карэляты прасл. **kruša* маюцца пераважна на поўдні славянскага моўнага кантынууму. Але ст.-рус., рус.-царк.-слав. *круша* 'груша (плод і дрэва)' тлумачацца кніжным уплывам, таму аб прысутнасці кантынуантаў прасл. **kruša* ва ўсходнеславянскай дыялектнай зоне гаварыць не даводзіцца. Таму, на першы погляд, большае права называцца агульнаславянскай назвай грушы мае прасл. **gruša*. Разам з тым, наяўнасць рэфлексаў прасл. **kruša* ў перыферыі славянскага свету (славін. *krěša* 'груша', н.-луж. *kšuša* 'груша') не дазваляе выключыць

чаць тое, што дадзеная лексема з’яўляецца першапачатковай назвай грушы.

Кантынуанты адразу некалькіх дэрыватаў ад прасл. **kruša* маюць семантыку ўтваральнага слова ‘груша’: прасл. **krušica* (рус. *крушича*), прасл. **kruška* (пол. *kruska*, славін. *krāškā*, н.-луж. *kšuška*; сербахарв. *krūška*, балг., мак. *крушка*) [ЭССЯ 1987, XIII–13: 48; SP 2001, VIII–8: 256]. Відавочна, што колькасць дэрыватаў ад прасл. **gruša* з семантыкай ‘груша’ значна меншая, але іх кантынуанты больш-менш раўнамерна размеркаваны па Славіі. Таму можна сказаць, што сетка дэрыватаў ад прасл. **kruša* развілася раней, чым у выпадку з прасл. **gruša*, а значыць, і прасл. **kruša* ‘груша’ паўстала, хутчэй за ўсё, раней.

Трэба звярнуць увагу яшчэ на тое, што тыя ж балцкія адпаведнікі фармальна адрозніваюцца паміж сабой пачатковым зычным. Але пры перавазе ініцыяльнага *k* у балцкіх формах лат. дыял. *grauše*, магчыма, з’яўляецца вынікам іншамоўнага ўплыву (SP адзначае ўсходнеславянскі ўплыў [SP 2001, VIII–8: 257]). Трэба ўлічыць пры гэтым указанне У. Тапарова на кантамінацыю (магчыма, куршскага і ўсходнеславянскага элементаў). Гэты факт таксама ўскосна сведчыць пра першаснасць **kruša*.

Цікава звярнуць увагу на распаўсюджанне семемы ‘плод грушы’, якая, відавочна, з’яўляецца другаснай. Дадзеная семема ўласціва толькі ўсходнеславянскім кантынуантам прасл. **gruša*, а таксама ўсходне-і паўднёваславянскім карэлятам прасл. **kruša*. Але, як гаварылася вышэй, усходнеславянскія адпаведнікі прасл. **kruša* маюць кніжнае паходжанне і, такім чынам, з’яўляюцца працягам паўднёваславянскіх. Тады ўзнікае пытанне: ці было значэнне прасл. **gruša* і **kruša* ‘плод грушы’ агульнаславянскай спадчынай, страчанай у заходнім дыялекце праславянскай мовы, або новаўвядзеннем на базе ўсходняга дыялекту? Гэтае пытанне, як і пытанне першаснага абазначэння плода грушы, патрабуюць ужо асобнага даследавання.

Адносная храналогія формаў з ініцыяльнымі **g*, **k*, **x*

Абазначаная вышэй праблема варыятыўнасці ініцыяльных гукаў **g*- і **k*- размешчана ў розных плоскасцях. Па-першае, крыніца гэтай варыятыўнасці тлумачыцца па-рознаму. Па-другое, існуюць розныя версіі аб моўных працэсах, якія выклікалі варыятыўнасць.

З аднаго боку, гэта з’ява можа быць чыста славянская. У такім выпадку яна можа тлумачыцца адным з наступных фанетычных працэсаў: 1) санарызацыя спалучэння **kr-* у **gr-* паводле В. Смачыньскага [Smoczyński 2007: 313] (ці нерэгулярнае азванчэнне ў тэрміналогіі Вітольда Маньчака [Mańczak 2017: 60]); 2) міжскладовая асіміляцыя **k-* у лексеме **gruška* і пераход у **kruška* (версія Паўла Чарныха) [Черных 1999, I–1: 223–224]. Безумоўна, гэтыя тлумачэнні наўпрост залежаць ад пазіцыі навукоўцаў наконт адноснай храналогіі назваў грушы **gruša* і **kruša*. Што праўда, другое тлумачэнне, хоць і выглядае праўдападоб-

на з пункту гледжання фанетыкі, абапіраецца на дэрываты, а не іх прататыпы. Таму больш пераканаўчай выглядае версія азванчэння.

У сваю чаргу стараславянскія, руска-царкоўнаславянскія і старарускія формы ўказваюць не на парную (**gruša* / **kruša*), а на трайную апазіцыю кантынуантаў (**gruša* / **kruša* / **xruša*). Пацвярджэннем гэтаму наяўнасць ст.-сл., рус.-царк.-слав., ст.-рус. *хруша* 'груша' [Miklosich 1862–1865: 1098; Старчевский 1899: 910; Срезневский 1912, III–3: 1408], хаця ў *ЭССЯ* дадзенае слова, як ужо было адзначана, з'яўляецца працягам прасл. **gruša*. Варта яшчэ заўважыць, што ў *Хроніцы* Георгія Амартала сустракаецца малазразумелая па паходжанні лексема *хуша* [*СРЯ* XI–XVII 1981, VIII–8: 91–92], дзе, магчыма, мае месца быць памылка (апіска) збіральніка ці перапісчыка. Указанне на трохчленную апазіцыю дае і *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* [SEK 1999, III–3: 93].

Каб зразумець паходжанне гэтай з'явы, варта прыгадаць падобную варыятыўнасць пры змене анлаўта, якая назіраецца, напрыклад, у гісторыі ўзнікнення пол. *grzbiet*. На думку В. Борыся, яна праходзіла наступным чынам: *chrzbiet* > *krzbiet* > *grzbiet*. Апошні варыянт паўстаў, паводле этымолога, пад уплывам асіміляцыі па звонкасці [Boryś 2005: 184]. Гэты аргумент яшчэ раз сведчыць пра магчымае азванчэнне **kr-* у лексеме **kruša*, але на фоне прасл. **xruša* яе першаснасць усё ж такі пад сумневам.

Тут трэба звярнуцца непасрэдна да карэлятаў прасл. **xr̥bьtь* (вылучэнне прасл. **grьbьtь* пад пытаннем [ЭССЯ 1980, VII–7: 162]; *SP* указвае на другаснасць формы [*SP* 2001, VIII–8: 263]). Згодна з *ЭССЯ*, іх большыня захавала ініцыяльны х. Да варыянтаў на *k* належаць толькі некаторыя заходнеславянскія кантынуанты: в.-луж. *křebt* (*khribjet*), н.-луж. *kšebjat*, славін. *křiebjet* (*křiept*, *křebt*, *krzebt*) [ЭССЯ 1981, VIII–8: 107–108]. Прасл. **grьbьtь* таксама адлюстравана толькі ў заходняй дыялектнай зоне: ст.-пол. *grzebiet*, *grzebt*, пол. *grzbiet*, палаб. *grěb'āt*, чэш. *hřbet* [ЭССЯ 1980, VII–7: 162]. Відавочна, што дадзеная сітуацыя рэзка адрозніваецца ад таго, што можна назіраць у выпадку з кантынуантамі **gruša* / **kruša* / **xruša*: гэта тычыцца як суадносін колькасці формаў з тым ці іншым анлаўтам, так і малаверагоднай наяўнасці дзвюх праформаў (пра сумневы наконт існавання прасл. **xruša* гл. ніжэй).

Падобныя заходнеславянскія рэфлексы **xr-* можна заўважыць у кантынуантах многіх праславянскіх лексем з палатальным *ř* (як **xr̥bьtь*). Значна радзей, але сустракаюцца яны і пры велярным **r* (як **xruša*): **xromiti* (в.-луж. *khromić*), **xromъ(jь)* (в.-луж. *khromy*), **xr̥dьna* (н.-луж. *kšuna*), **xr̥ščь* (чэш. дыял. *křučь*), **xrupati* (*křoupati*, *křupati*) і г. д.

Такім чынам, меркаванне В. Борыся аб эвалюцыі *chrzbiet* > *krzbiet* > *grzbiet* магло б служыць ускосным доказам версіі В. Смачыньскага аб санарызацыі, калі першапачатковай была б форма **xruša*. Але пры ўліку аднаго толькі факту шырокага распаўсюджвання кантынуантаў прасл. **xr̥bьtь* на *xr-* першаснасць формы **xruša*, у выпадку з якой існуе адваротная сітуацыя, цалкам сумнеўная.

Ускосна гэта пацвярджаюць і трансфармацыі пачатковага зычнага ў назвах грушы, зафіксаваныя ў паўднёvasлавянскім дыялектным матэрыяле. Адбываліся наступныя фанетычныя пераходы: *kr > hr* (*hruška*; паўночна-заходнія харвацка-кайкаўскія гаворкі, Водзіцэ ў Харватыі) > *r* (*ruska*), а таксама *hr > fr* (*fruška*; Водзіцэ) [Skok 1972, II-2: 215–216]. Для славенскага матэрыялу таксама актуальны пераход *kr > hr*, які адбыўся ў мясцовых гаворках. Формы на *gr-* узніклі там пад уплывам рускай і чэшскай моў [Snoj 2016: 241].

З улікам лакальнасці гэтых пераходаў можна сцвярджаць, што на паўднёvasлавянскай тэрыторыі *xr-* з’яўляецца вынікам фанетычных змен (адсюль ст.-сл. *xриша* як варыянт лексемы, якая ўзыходзіць да прасл. **kruša*). Гэта, у сваю чаргу, пакуль гаворыць пра адсутнасць прасл. **xruša* ўвогуле. Іншамоўнае паходжанне формаў на *gr-* у славенскіх гаворках яшчэ раз даказвае пастуліраваную раней адсутнасць карэлятаў прасл. **gruša* ў паўднёvasлавянскай дыялектнай зоне.

З іншага боку, варыянтнасць можа быць прыўнесена дзякуючы магчымаму запазычанню назвы грушы (магчымыя крыніцы запазычвання гл. ніжэй).

Скланенне на -ā і на зычны

Яшчэ адно пытанне паўстае, калі звярнуць увагу на такія фіксацыі, як ст.-сл. *xришва* ‘груша’ [Miklosich 1862–1865: 1098; Старчевский 1899: 910], славен. і сербахарв. дыял. *hrùšva* [Bańkowski 2000, I-1: 488–489]: да якога тыпу скланення першапачаткова належала назва грушы? Бо відавочна, што пашырэнне ў прыведзеным прыкладзе сведчыць пра скланенне на -ā. Калі ст.-сл. *xруша* ‘груша’ фіксуецца ў *Хроніцы* Георгія Амартала (перакладзена на стараславянскую мову ў XI ст.; Ф. Міклашыч не ўдакладніў спіс *Хронікі*), а ст.-рус. *xруша* ‘груша’ натуецца ў помніку 1193 г., то ст.-сл. *xришва* ‘груша’ знойдзена ў глагалічным помніку (адзіныя звесткі – пазнака Ф. Міклашыча *glag-saec*¹).

Але пашырэнне асновы ўласціва не толькі форме з ініцыяльным *x. Анджэй Банькоўскі падае рэканструкцыю **grušjy* (**grušjъve*) / **krušjy*, прыводзячы ў доказ в.-луж. *krušej*, *krušwa* і палаб. *grausói* [Bańkowski 2000, I-1: 488–489]. Багуміл Астроўскі і Францішак Слаўскі інтэрпрэтуюць назву грушы ў выглядзе **gruši* / **kruši*. Наяўнасць першай праформы яны даказваюць з дапамогай палаб. *grausái* / *groušái* ‘плод грушы’, а другой – дзякуючы в.-луж. *krušej* / *krušew* ‘плод грушы’ і сербахарв. чак. *krušva* / *krùšva* ‘плод грушы’. Але польскі тапонім *Kruszwica*, на думку даследчыкаў, указвае на большую тэрыторыю распаўсюджвання лексем са скланеннем на зычны [SP 2001, VIII-8: 255]. Верагодна, ён

¹ Сімтаматычнай трэба лічыць адсутнасць намінацыі ў буйнейшым зборы стараславянскай лексікі X–XI стст., у якім занатавана лексіка з 12-ці найбольш старажытных глагалічных помнікаў гэтага часу: *Старославянскі словарь* (по рукописям X–XI веков). Под ред. Р.М. Цетлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1999.

узыходзіць да прасл. **krušŷvica* (н.-луж. *kšušwica*, сербахарв. *krášwica*) [ЭССЯ 1987, XIII–13: 50]. ЭССЯ, маючы на ўвазе тыя ж палабскія лексемы (*groisâi* замест *groušâi*), а таксама палаб. *groisvǎ*, рэканструюе прасл. **gruši*, адзначаючы другаснасць формы са скланеннем на зычны [ЭССЯ 1980, VII–7: 157], і прасл. **kruši* [ЭССЯ 1987, XIII–13: 48].

На першы погляд, нешматлікі матэрыял, звязаны з формамі на *-ŷ*, наўрад ці дазваляе гаварыць пра іх першаснасць. Але аднесенасць прыведзеных лексем да перыферыі славянскага моўнага кантынууму можа ўскосна сведчыць аб большай старажытнасці **gruši* / **kruši* / **xruši* ў параўнанні з **gruša* / **kruša* / **xruša*. Тады адсутнасць даных пра формы са скланеннем на зычны на ўсходнеславянскай тэрыторыі можа гаварыць пра паступовае выцясненне гэтых формаў як архаічных яшчэ ў праславянскі перыяд.

Версіі этымалогіі

Да праблем першаснасці пачатковага зычнага і тыпу асновы прымыкае пытанне этымалогіі назвы грушы. Яе выведзенне складае асаблівую цяжкасць, бо пакуль не ўяўляецца магчымым дакладна вызначыць, з якой крыніцы яна патрапіла ў праславянскую мову. Ёсць сведчанне, што назва грушы магла быць запазычана апасродкавана [Bezlaĵ 1977, I–1: 184]. Існуе шэраг этымалагічных версій, заснаваных на праславянскай, індаеўрапейскай і нават неіндаеўрапейскай глебе, якія варта разгледзець у адпаведным парадку.

Сярод версій узнікнення лексемы **gruša* на праславянскай аснове найбольш распаўсюджаная, выказаная А. Трубачовым, гаворыць пра сувязь лексемы з дзеясловамі **grušiti*, **krušiti* 'драбіць, крышыць'. Тады першапачаткова назва грушы выглядала як **gruxja*. Сувязь даказвалася мяккасцю, крохкасцю плода грушы [ЭССЯ 1980, VII–7: 156]. Калі разглядаць варыянт А. Трубачова **gruxja* (< **gruxъ*), то навуковец у якасці доказу прыводзіў палаб. *grauk* 'грушавае дрэва' (< **grukъ* < **gruxъ*). Пры гэтым прасл. **gruxъ* далей не этымалагізуецца. Зрэшты, як справядліва адзначыў Ф. Слаўскі, адной палабскай намінацыі недастаткова для праславянскай рэканструкцыі [SP 2001, VIII–8: 253], таму пераход **gruxъ* > **gruxja* пакуль уяўляецца магчымым толькі тэарэтычна. Акрамя ўсяго, у дадзеным выпадку нельга выключыць і фактар народнай этымалогіі, на што, напрыклад, указваў У. Тапароў. Супраць версіі з **grušiti*, **krušiti* ўскосна сведчыць і той факт, што назвы некаторых культурных раслін у балцкіх і славянскіх мовах не маюць падобнай матывацыі [Топоров 1984, IV–4: 171–172].

Са сказанага вынікае пытанне аб прататыпе прасл. **š* у назве грушы. Здавалася б, пры наяўнасці афрыкаты ў літоўскім найменні *kriaušė* 'груша' недапушчальна выводзіць яе з фанетычных змен у праславянскай мове, але трэба звярнуць увагу на сіблянты на месцы афрыкаты ў латышскай і прускай намінацыях. Гэтыя даныя ідэальна ўкладваюцца ў протабалцкі сіблянты **s* або афрыкату **š*. І першы, і другі

варыянты адпавядаюць прасл. *s, тады прасл. *š < *s у выніку фанетычных змен. Тут трэба звярнуць увагу на рэканструкцыю прасл. *groušja / *kroušja [ЕСУМ 1982, I-1: 607] (*groušjā- падаецца як індаеўрапейзм у значэнні ‘крупчатая’ [Шапошников 2010, I-1: 201]).

На праіндаеўрапейскае мінулае назвы паказваў Казімір Машыньскі. Ён узводзіў назву грушы да лексемы *ogruša / *agruša. Яны ў сваю чаргу звязваліся з індаеўрапейскім каранем *ǵg- ‘ядомы; плод, ягада’ і шэрагам лексем, сярод якіх прасл. *(j)agoda, *(j)agla, літ. *úga* ‘ягада, вішня’, *úgis* ‘(малады) расток’ [Moszyński 1957: 281–282]. Сяргей Нікалаеў сапраўды адзначае такі карань (варыянт *ǵg-) з смантыкай ‘плод, карань’ і прыводзіць праславянскі дэрыват *(j)agoda [Вавилонская башня, online], але не падае ніякіх згадак пра грушу. Незразумелае ў дадзеным выпадку і паходжанне далейшага пашырэння -r- ў карані *ǵg(r)-.

У сваю чаргу Эрых Бернекер выказваў дагэтуль папулярнае меркаванне аб тым, што праславянская лексема *gruša з’яўляецца даўнім запазычаннем з нейкай усходняй мовы, магчыма, курдскай, дзе прадстаўлены лексемы *korêši*, *kurêši* [Berneker 1908–1913: 358]. Хаця выказваліся сумненні наконт наяўнасці такіх намінацый у курдскай мове [Черных 1999, I-1: 224], аднак адмысловы слоўнік фіксуе курд. *korêšî* ‘невывучная хвароба’ [Курдоев 1960: 448], што, зразумела, цалкам выключчае курдскую крыніцу назвы *груша*. Даказваецца “ўсходняя” этымалогія і тым, што назвы некаторых пладовых дрэў маюць неіндаеўрапейскія карані [Mańczak 2017: 60]. У сваю чаргу, Павел Черных сведчыць адваротнае: курдскае слова было само запазычана (магчыма, што і з рускай мовы) [Черных 1999, I-1: 224].

Версіі, заснаваныя на супастаўленні з і.-е. *ǵg- ці курд. *korêši*, *kurêši*, не могуць сведчыць пра іх сувязь са славянскай назвай грушы ў сувязі з адсутнасцю прамых доказаў такой роднасці. Пакуль не можа быць прынятай і версія ўзнікнення назвы грушы на праславянскім грунце, прапанаваная А. Трубачовым. Разам з тым, варта сказаць, што прата тып прабалцкай і праславянскай назваў грушы павінен адпавядаць тром крытэрам: 1) ініцыяльнае *k; 2) наяўнасць дыфтонга з нескладовым *ɥ* (што вынікае з балцкіх формаў) і 3) сібілянта *s.

Праславянскія дэрываты

У праславянскім фондзе існуе 7 лексем з каранем *grušč-, звязаных з грушай (не беручы пад увагу варыянтаў з ініцыяльным *k-). Толькі 3 з іх маюць кантынуанты ў беларускай і/ці польскай мове.

1) *gruša / *kruša (бел. *груша*, *ігруша*, пол. *grusza*, *krusza*)

Ст.-бел. *груша* ‘груша, пладовае дрэва; плод грушавага дрэва’ фіксуецца з XVI стагоддзя [ГСБМ 1986, VII-7: 184–185]. У дыялектах існуюць рознанаціскныя формы *груша* і *грушá*. Першая сустракаецца ў бальшыні гаворак, а другая ўласціва Шчучынскаму, Мастоўскаму, Ляхавіцкаму, Баранавіцкаму і Ганцавіцкаму раёнам [СлПЗБ 1979, I-1: 488]. Трэба адзначыць, што варыянтныя формы з націскам на флексіі

ўласцівы і назвам іншых дэндронімаў, напр. *асіна / асіна́, вольха / вальха́, ліна / ліна́, рабіна / рабіна́* і г. д. Як і ў выпадку з варыянтамі назвы грушы, яны, як правіла, распаўсюджаны на захадзе Беларусі. Форма з пратэтычным *i-*, абумоўленым пачатковым збегам зычных, занатавана ў асноўным масіве гаворак і на Смаленшчыне [Кунцэвіч, Крывіцкі 2001: 17]. Што да сучаснай дэфініцыі бел. *груша (ігруша)*, то, акрамя абазначэння дрэва і яго плода, існуе значэнне ‘выраб, які нагадвае плод гэтага дрэва [грушы – Ц. Б.]’ [Капылоў 2016: 200]. Гэтае пашырэнне семантычнага аб’ёму слова *груша* за кошт прыведзенага значэння сведчыць пра актуалізацыю вобраза грушы ў беларускамоўнай прасторы.

У польскай мове лексемы *grusza, krusza* ў значэнні ‘груша’, ‘грушавае дрэва’ фіксуюцца пазней, з XIX стагоддзя [Linde 1855, I–1: 136; Zdanowicz 1861, I–1: 377; Warsz. 1900, I–1: 923]. У такім выглядзе дэфініцыя слова *grusza* захоўваецца ў слоўніку Вітольда Дарашэўскага [Doroszewski 1960, II–2: 1333]. Тая самая сітуацыя прадстаўлена і ў дыялектах. Але электронны *Wielki słownik języka polskiego* падае шырэньшую семантыку слова *grusza*: акрамя таго, фіксуюцца значэнні ‘драўніна’, ‘плод’ (з пазнакай “кніжн.”) і ‘колера’ [*Wielki Słownik Języka Polskiego*, online]. Прычына позняй актуалізацыі польскіх лексем можа быць у тым, што да XIX ст. у значэнні ‘грушавае дрэва’ яны былі замешчаны намінацыямі *gruszka, kruszka* (пра якія гл. ніжэй). Пры ўліку гістарычных рэалій (знаходжанне Польшчы ў межах Расійскай імперыі) не выключаны ўплыў рус. *груша*. Важным фактам з’яўляецца выхад *krusza* з ужытку, што можа ўскосна ўказваць на архаічнасць гэтай лексемы. Што да пашырэння семантыкі *grusza*, то значэнне ‘плод’ магло паўстаць пад тым жа ўплывам рускай мовы ў другой палове XX ст., а абазначэннем колеру слова абавязана шырокаму развіццю вытворчасці з дрэва.

2) **gruška / *kruška* (бел. *грушка, ігрушка*, пол. *gruszka, kruszka*)

У адрозненне ад *SP, ЭССЯ* падае толькі варыянт **kruška*. Магчыма, гэтым падкрэсліваецца ўзнікненне *k-*суфіксальных дэрыватаў ужо на базе карэлятаў прасл. **gruša*.

Беларускі кантынуант *грушка / ігрушка* ‘дэмінітыў ад груша’ ўпершыню занатаваны ў XVI стагоддзі [*ГСБМ* 1986, VII–7: 184–185]. Дыялекты падаюць больш шырокую семантыку: ‘груша’ (Столінскі, Жыткавіцкі раёны) [Клундук 2010: 56; *ТС* 1982, I–1: 230], ‘плод грушы’ (Столінскі раён) [Клундук 2010: 56], а таксама ‘пакаёвая кветка’ (Лельчыцкі раён) [Кучук, Малюк 2000: 30]. Прычым варыянт з прыстаўным *i-* прадстаўлены толькі на Магілёўшчыне і Міншчыне.

У польскай мове абодва варыянты ў значэнні ‘груша’ фіксуюцца ўпершыню даўно: *gruszka* – у XIV стагоддзі, *kruszka* – у XV стагоддзі [*SP* 2001, VIII–8: 256]. У XVI стагоддзі іхняя семантыка пашыраецца: маецца таксама абазначэнне ядомага плода грушы і назіраецца метафарычны перанос пры намінацыі кулона ў форме грушы. Акрамя таго, лексема фіксуецца як кампанент назвы расліны *wycza gruszka* ‘расліна *Helianthus tuberosus*, тапінамбур’ [*SP* XVI 1974, VIII–8: 180–181]. Важна згадаць

рускую назву тапінамбура *земляная груша*. Існуе некалькі версій яе матывацыі. Паводле адной версіі, праз падабенства клубняў расліны да пладоў грушы [SB, online]. Згодна з іншай версіяй, гаворка ідзе пра падабенства смаку [Про ферму, online].

У XIX стагоддзі семантыка намінацыі *gruszka* значна ўзбагачаецца: фіксуецца шэраг дадатковых “раслінных” значэнняў. Па-першае, гэта паслёнавыя расліны (‘від паслёна’, ‘расліна *Solanum melongena*, баклажан’, ‘від бульбы’) [Zdanowicz 1861, I-1: 377; Warsz. 1900, I-1: 923–924]. Па-другое, бабовая ‘расліна *Arios*, апіёс’ (мае карань у форме плода грушы) [Zdanowicz 1861, I-1: 377]. Па-трэцяе, адбыўся метафарычны перанос на прадметы паводле знешняга падабенства да плода грушы: завушніцу, гіру, элемент пакрою, цвёрдае ўтварэнне каля селязёнкі і гузак. Апошняя дэфініцыя магла паслужыць матывацыяй для значэння ‘ўдар (асабліва ў галаву)’ [Warsz. 1900, I-1: 923–924]. Разам з тым гэты малагічна яна не звязана з грушай, пра што гл. ніжэй.

У XX стагоддзі В. Дарашэўскі сфармуляваў адно са значэнняў *gruszka* як ‘прадмет, падобны паводле формы да плода грушы’. Акрамя таго, ён дадаў метафарычныя значэнні, прадыктаваныя сучаснасцю: ‘скураны мяшок для баксёрскіх практыкаванняў, напоўнены валоссем’, ‘сталёвая ці драўляная калода для выраўнання сціснутых труб у буравой скважыне’ [Doroszewski 1960, II-2: 1333]. Сюды належыць і словазлучэнне *gruszka żarowa* ‘частка рухавіка ўнутранага згарання; звычайна мае форму блізкую да шарападобнай’ [Doroszewski 1960, II-2: 1333].

Яшчэ ў XV стагоддзі фіксуецца назоўнік *kruszki* ‘цялячыя кішкі’ [Старчевский 1899: 408]. З XVI стагоддзя яна абазначае не кішкі, а брыжэйку, што прымацоўвае кішкі да задняй сценкі брушной поласці. Тут мы маем справу з запазычаннем з сярэдневерхнемецкай мовы слова *kræse*, *kræs* ‘кішкі, брыжэйка, складкі брушыны’ [SP 1966–1969, III-3: 183]. У XIX стагоддзі дадаецца і абазначэнне каровы, але са сказанага пра лексему *krusza* з тым жа значэннем вынікае, што яна не звязана з грушай.

У дыялектах варыянты *gruszka* і *kruszka* блізкія па семантычным аб’ёме. Акрамя дрэва, яны абазначаюць плод грушы. Што да варыянта *kruszka*, то назіраецца перанос назвы на іншую расліну паводле падабенства: пра гэта сведчыць кашуб. *krěška* ‘разгалінаванае, сукаватае дрэва, асабліва карлікавая сасна, якая нагадвае грушу’ [SEK 1999, III-3: 93]. У дадзеным выпадку маецца і метафарычны перанос на лямпачку, што таксама вынікае са знешняга падабенства да плода грушы.

Незвычайна шырокая семантычная дэрывацыя, якая назіраецца ў выпадку з пол. *gruszka*, *kruszka*, сведчыць пра сур’ёзную актуалізацыю грушы (у першую чаргу, плода грушы) у этналінгвістычнай свядомасці носьбітаў польскай мовы, у параўнанні з сітуацыяй у беларускай мове. Доказам гэтаму служаць шматлікія “раслінныя” найменні, характэрныя і для беларускіх гаворак. Зрэшты, мадэль з *k*-суфіксацыяй распаўсюджана ў дыялектах пры ўтварэнні новых фітонімаў: пар. пол. *brzozka*

‘пакаёвая расліна’; бел. *ліпка* ‘герань’, пол. *lipka* ‘баркун’, ‘маруна’, ‘ваўчук’, ‘рутвіца’.

3) **gruśica / *kruśica* (бел. *грушыца, ігрушыца*, пол. *gruszycza*)

Паралельна з **kruśka*, у адрозненне ад *SP, ЭССЯ* падае толькі варыянт **kruśica*. Польскія адпаведнікі ў першым слоўніку адносяцца да лексемы **gruśica*, у другім – да **kruśica*. Разам з тым, у ніводным з двух слоўнікаў не падаюцца беларускія адпаведнікі. Гэтая блытаніна пры падачы моўнага матэрыялу прымушае сумнявацца ў наяўнасці аднаго з двух прапанаваных польскіх варыянтаў.

Беларускі кантынуант не фіксуецца ў помніках XIV–XVIII стагоддзяў. Адпаведны дыялектызм сустракаецца толькі ў Смаленскім раёне (*грушыца*) [РС 2001: 17] і, верагодна, Бранскай вобласці Расіі (*ігрушыца*) [Станкевіч 1989: 234]. У абодвух выпадках мы маем справу з дэмінутывамі ад *груша (ігруша)*. Пры адсутнасці кантынуанта ў асноўным масіве беларускіх гаворак, а таксама ўкраінскага адпаведніка тут можна казаць пра рускі ўплыў (рус. цвяр. *грушица* ‘памянш.-ласк. ад *груша*’ [SP 2001, VIII–8: 256]), дзякуючы якому лексемы *грушыца* і *ігрушыца* захаваліся ў вышэйпазначаных гаворках.

Польскі адпаведнік *gruszycza* фіксуе толькі *Słownik polszczyzny XVI w.* у значэнні ‘расліна *Rugola minor*’ [SP XVI 1974, VIII–8: 180–181]. Інакш расліна называецца малой грушанкай. Паходжанне назвы звязана з падабенствам лісця грушанкі да лісця грушы [ЕСУМ 1982, I–1: 607]. Далей сляды назвы знікаюць, і слоўнікі лексікі пазнейшых часоў адзначаюць лексему *gruszyczka (kruszyczka)*, дзе, відавочна, утваральнай базай паслужыла *gruszycza* (незафіксаваная *kruszyca*). Менавіта яна валодае як знаёмым значэннем ‘расліна *Rugola*’, так і “грушавымі” значэннямі (‘груша’, ‘плод грушы’), якія, відаць, здаўна былі ўласцівы і слову *gruszycza*.

Фразеалогія

Устойлівыя адзінкі (фразеалагізмы, параўнанні, парэміі) з кампанентамі ‘груша’, ‘грушавае дрэва’ дазваляюць скласці комплекснае ўяўленне пра грушу ў этнакультурным рэчышчы. Груша як пладовае дрэва магло мець шэраг уласцівасцей, датычных яе абрадавага выкарыстання, а таксама сувязь з забаронамі. Але неабходна таксама прыгледзецца і да адметнасцей, якімі надзялялася груша ў народнай культуры беларусаў і палякаў.

Першым чынам варта прыгадаць вядомы беларускі фразеалагізм *грушы (грушкі) на вярбе* ‘недарэчнасць, несусвецца’ [Лепешаў 2008, I–1: 328]. Ён уласцівы таксама польскай і ўкраінскай мовам: пол. *gruszki na wierzbie*, укр. *на вербі груші*. Паходжанне дадзенага фразеалагізма Іван Лепешаў тлумачыць толькі “плёнам народнай фантазіі” [Лепешаў, online]. Але калі гаворка ідзе пра вялікі арэал бытавання дадзенай адзінкі, то няможна спасылацца на фактар народнай фантазіі, якая павінна базавацца на пэўных уяўленнях. З’яўленне саміх абсурдных формул кшталту *грушы (грушкі) на вярбе*, на думку Тацяны Агапкінай,

тлумачыцца дуальнасцю ўяўлення пра вярбу як дрэва, што характарызуецца і даволі частым бясплоддзем, і адначасова актыўным ростам [Агапкина 2019: 191].

Як адзначае навуковец, “в ритуалах и магических практиках верба начинала играть ту роль, которая обычно отводилась плодовым деревьям” [Агапкина 2019: 187]. У прыватнасці, ва ўсходніх славян гэта праявілася ў традыцыі з’ядання вербных коцікаў у Вербную нядзелю. Таксама даследчыца звяртае ўвагу на кашубскае слова *véřba* ‘любое дрэва, асабліва пладовае’ [Агапкина 2019: 187]. Што праўда, у аспекце згаданых рытуалаў і практык Т. Агапкина не падае сведчанняў канкрэтна пра грушу. Калі гаварыць пра сувязь семантыкі фразеалагізма з вышэйзгаданым тлумачэннем, то яна можа быць угледжана ў неактуальнасці падобнага кшталту практык.

Сюды ж, паводле Аліцы Навакоўскай, адносіцца польскі фразеалагізм *objawiła się fajka na gruszy*. Выкарыстанне назвы грушы ў падобных адзінках тлумачыць “звычайнасць дрэва, якая палягчае расчытанне намеру адрасанта” (“*pospolitość drzewa, ułatwiająca odczytanie intencji nadawcy*”) [Nowakowska 2005: 106]. Але няясна, у чым палягае г. зв. “звычайнасць”. Магчыма, гаворка ідзе пра грушу як распаўсюджаны від пладовага дрэва ў Польшчы. Тады незразумелы выбар менавіта грушы. Трэба выказаць меркаванне, што калі тэзіс Т. Агапкинай пра дуальнасць уяўленняў пра вярбу ў выпадку з бел. *грушы (грушкі) на вярбе* і г. д. і мае месца быць, то толькі як дадатковы фактар. Асноўным жа чыннікам магло служыць знешняе падабенства – коціка вярбы да маленькага плода грушы (калі гаварыць пра бел. *грушы (грушкі) на вярбе* і пад.) ці падабенства плода грушы да трубка дзякуючы свайму згібу (у дачыненні да пол. *objawiła się fajka na gruszy*) і г. д.

Беларускі фразеалагізм *уросшы як груша ў мяжу* ‘пра моцнае трыманне за якое-небудзь месца, прывязанасць да роднага куточка’ [Макіенка 2011: 121] мае свае вытокі ў традыцыі, згодна з якой груша служыла межавым знакам паміж суседнімі надзеламі. Напрыклад, палякі лічылі, што вялікая бяда чакае таго, хто ссячэ такую грушу. Маецца і польская фразеалагічная адзінка, звязаная з дадзенай традыцыяй – *procesować się o cień gruszy* ‘датычыць звады дробнай шляхты’. Наогул жа, “груша стала агульным сімвалам вёскі” [Nowakowska 2005: 105]. Пацвярджэннем гэтаму можа быць польскі фразеалагізм *wczasy pod gruszą*, адно са значэнняў якога – ‘адпачынак у вёсцы’ [*Wielki Słownik Języka Polskiego*, online].

Нягледзячы на пашану да грушы, у народнай традыцыі славян яна звязвалася і з д’яблам. Гэтае дрэва лічылася месцам знаходжання нячыстай сілы. Дадзеная сувязь адлюстравана ў такіх беларускіх параўнаннях, як *улюбіцца (утрэскацца) як чорт у сухую грушу* ‘пра чалавека, які моцна закахаўся’, *прывязацца як чорт да старой ігрушы* ‘пра чалавека, які да нечага моцна прывязаўся, прывык’ [Макіенка 2011: 463]. Трэба зазначыць, што ў першым выпадку на месцы грушы можа вы-

ступаць і асіна, якая таксама з'яўляецца месцам д'ябла. У адным з параўнанняў нават падаецца тлумачэнне сувязі з д'яблам: *як чорт у сухую грушу: засуша, засуша, а тады і любіць* 'пра жорсткае каханне некага' [Макіенка 2011: 463].

Як бачым, у прадстаўленых прыкладах груша называецца сухой, старой, і гэтыя азначэнні таксама раскрываюць ідэю прысутнасці нечысці ў дадзеным дрэве. Трэба адзначыць, што ўяўленне пра сухую, старую грушу яшчэ захоўвае некаторую актуальнасць. У беларускай мастацкай літаратуры сустракаюцца такія азначэнні грушы, як *засохлая, старая* [Гаўрош 1998: 121]. Корпус беларускай мовы таксама падае намінацыі *сухая, старая* [Беларускі N-корпус, online]. Найменне *rół uschła* сустракаецца ў польскім корпусе [Narodowy Korpus Języka Polskiego, online].

У польскай фразеалогіі праз грушу раскрываецца і падабенства дзяцей да бацькоў: *jaka grusza, taka gruszka; jaka gruszka, taka juszka* (прыкладам той жа рыфмаванай парэміі можа служыць пол. *ni z gruszki ni z pietruszki* 'раптам, неспадзявана і невядома чаму' [Wielki Słownik Języka Polskiego, online]). Для параўнання згадаем беларускую прымаўку *яблык ад яблыні недалёка адкочваецца (падае)* (існуе польскі эквівалент). Зрэшты, палякі нярэдка ставяць побач вобразы грушы і яблыка. Калі няма паразумення паміж суразмоўцамі, яны кажуць: *ja o jabłkach, a on o gruszkach*.

Варта дадаць, што з пэўнай прычыны плод грушы цаніўся больш, чым яблык, што бачна на прыкладзе фразеалагізма *nie wszystkim gruszeki, drugim jabłka*, а таксама парэміі *ktoś nie zasypia (zasypuje) gruszek w popiele* 'нехта не застаецца бяздзейным у дадзенай сітуацыі і дзейнічае, не пакідаючы важныя справы, што патрабуюць вырашэння' [Wielki Słownik Języka Polskiego, online]. Тым не менш, яго "значнасць" можа дэвальвіравацца, сведчаннем чаму пол. *czapka gruszek* 'тое, што не мае чаканай вартасці, хаця ў дадзенай сітуацыі яе трэба было б чакаць' [Wielki Słownik Języka Polskiego, online].

Сярод эпітэтаў грушы ў беларускай мастацкай літаратуры сустракаюцца і такія, як *стройная, танклявая, тонкая* [Гаўрош 1998: 121]. Уяўленне пра тонкую грушу ўласціва і палякам, што вынікае з параўнання *wymukły jak grusza Maćkowa*. Праўда, у корпусе беларускай мовы на першыя 200 выпадкаў маецца адзіны эквівалент – *стройная* [Беларускі N-корпус, online], у польскім жа – ніводнага. Такім чынам, не даводзіцца казаць пра актуальнасць зграбнасці грушы ў этнічнай свядомасці палякаў.

Можна зазначыць малую актуальнасць такіх уяўленняў пра грушу, якія вынікаюць са знешніх характарыстык. Феномен вялікай распаўсюджанасці адзінак кшталту *грушы (грушкі) на вярбе* (прынамсі, у беларускім варыянце) крыецца, магчыма, у попыце на як мага большую мастацкую выразнасць устойлівых спалучэнняў як прыкладаў народнай творчасці і творчасці ўвогуле.

Нанова звяртаючыся да спецыфікі праславянскіх абазначэнняў грушы, трэба сцвердзіць першапачатковасць формаў **kruša / *kruši (*krušju)*. У пытанні пра спрадвечны характар асновы няма адназначнага рашэння, але больш верагодная архаічная форма са скланеннем на зычны. Беларускія і асабліва польскія кантынуанты праславянскай “грушавай” лексікі дэманструюць вялікую ролю лексіка-семантычнай дэрывацыі, што падкрэслівае трываласць моўнага вобраза грушы ў сям’ядомасці носьбітаў моў. Этнакультурная значнасць гэтага вобраза праяўляецца ў многіх лексічных і фразеалагічных адзінках. У той час як беларуская мова валодае багаццем азначэнняў для грушы, польская мае вялікую фразеалагічную базу з кампанентамі ‘груша’, ‘плод грушы’.

Бібліяграфія:

- Agapkina Tat’ana. 2019. *Derev’â v slavânskoj narodnoj tradicii: Očerki*. Moskva: Indrik [Агапкина Татьяна. 2019. *Деревья в славянской народной традиции: Очерки*. Москва: Индрик].
- Anikin Aleksandr. 2018. *Russkij ètimologičeskij slovar’*. Вып. 12. Moskva: Institut russkogo âzyka im. V.V. Vinogradova; Novosibirsk: Institut filologii Sibirskogo Otdeleniâ RAN; Sankt-Peterburg: “Nestor-Istoriâ” [Аникин Александр. 2018. *Русский этимологический словарь*. Вып. 12. Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова; Новосибирск: Институт филологии Сибирского отделения РАН; Санкт-Петербург: “Нестор-История”].
- Bañkowski Andrzej. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Т. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.
- Belaruskî N-korpus [Беларускі N-корпус] [online] <https://bnkorpus.info> [доступ: 13.05.2020].
- Berneker Erich. 1908–1913. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung.
- Bezljaj France. 1977. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Knj. 1. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- B’lgarski ètimologičen rečnik. Т. 2. 1979. Red. V. Georgiev. Sofiâ: Izdatelstvo na B’lgarskata Akademiâ na Naukite [Български этимологичен речник. Т. 2. 1979. Ред. В. Георгиев. София: Издателство на Българската Академия на Науките].
- Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna. 1999. *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*. Т. 3. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Boryś Wiesław. 2005. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Černyh Pavel. 1999. *Istoriko-ètimologičeskij slovar’ sovremennogo russkogo âzyka*. Т. 1. Moskva: Russkij âzyk [Черных Павел. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1. Москва: Русский язык].
- Ètimologičeskij slovar’ slavânskih âzykov. 1987. Вып. 13. Red. O. Trubačëv. Moskva: Nauka [Этимологический словарь славянских языков. 1987. Вып. 13. Ред. О. Трубачёв. Москва: Наука].
- Ètimologičeskij slovar’ slavânskih âzykov. 1980. Вып. 7. Red. O. Trubačëv. Moskva: Nauka [Этимологический словарь славянских языков. 1980. Вып. 7. Ред. О. Трубачёв. Москва: Наука].
- Ètimologičeskij slovar’ slavânskih âzykov. 1981. Вып. 8. Red. O. Trubačëv. Moskva: Nauka [Этимологический словарь славянских языков. 8. 1981. Вып. Ред. О. Трубачёв. Москва: Наука].

- Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi*. 1982. T. 1. Gol. red. O.Mel'ničuk. Kiïv: Naukova dumka [Етимологічний словник української мови. 1982. Т. 1. Гол. ред. О. Мельничук. Київ: Наукова думка].
- Gaïroš Nïna. 1998. *Sloŭnik èpitàetaï belaruskaj movy*. Mïnsk: Vyšëjšaa škola [Гаўрош Ніна. 1998. *Слоўнік эпітэтай беларускай мовы*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Gïstaryčny sloŭnik belaruskaj movy*. 1986. Vur. 7. Gal. rëd. A. Źuraŭski. Mïnsk: Navuka i tÛhnikã [Гістарычны слоўнік беларускай мовы. 1986. Вып. 7. Гал. рэд. А. Жураўскі. Мінск: Навука і тэхніка].
- Klunduk Svâtłana. 2010. *Slova da slova – budze mova: dyâlektny sloŭnik v. Fâdory*. BrÛst: BrDU [Клундук Святлана. 2010. *Слова да слова – будзе мова: дыялектны слоўнік в. Фядоры*. Брэст: БрДУ].
- Kuĉuk İvan, Malûk Anton. 2000. *Paleski sloŭnik. Lel'ĉyski raën*. Mazyr: MazDPI [Кучук Іван, Малюк Антон. 2000. *Палескі слоўнік. Лельчыцкі раён*. Мазыр: МазДПІ].
- Kurdov Kanat. 1960. *Kurdsko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarëj [Курдоев Канат. 1960. *Курдско-русский словарь*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей].
- Lepëšaŭ İvan. 2008. *Sloŭnik frazealogizmaŭ belaruskaj movy*. T. 1. Mïnsk: Bel'En [Лепешаў Іван. 2008. *Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы*. Т. 1. Мінск: Бел'Эн].
- Lepëšaŭ İvan. *Ètymalogičny sloŭnik frazealogizmaŭ* [Лепешаў Іван. *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*] [online] <https://elib.grsu.by/doc/opened/99365pdf.pdf> [доступ: 26.09.2019].
- Linde Samuel Bogumił. 1855. *Słownik języka polskiego*. T. 1. Cz. 2. Lwów: W drukarni Zakładu Ossolińskich.
- Mańczak Witold. 2017. *Polski słownik etymologiczny*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Miklosich Franz. 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- Moszyński Kazimierz. 1957. *Pierwotny zasiąg języka prastowiańskiego*. Wrocław – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego – NKJP* [online] <https://nkjp.pl> [доступ: 13.05.2020].
- Nowakowska Alicja. 2005. *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pro fermu: Poleznye svojstva zemlânoj gruši ili topinambura* [Про ферму: Полезные свойства земляной груши или топинамбура] [online] <https://profermu.com/sad/derevia/grushi/sorta-g/topinambur.html> [доступ: 22.05.2020].
- Raslinny svet: tÛmatyĉny sloŭnik*. 2001. Nav. rëd. L. Kuncëviĉ, A. Kryvicki. Mïnsk: Belaruskã navuka [Раслінны свет: тэматычны слоўнік. 2001. Нав. рэд. Л. Кунцэвіч, А. Крывіцкі. Мінск: Беларуская навука].
- Šapošnikov Aleksandr. 2010. *Ètimologiĉeskij slovar' sovremennogo russkogo âzyka*. T. 1. Moskva: Flinta: Nauka [Шапошников Александр. 2010. *Этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1. Москва: Флинта: Наука].
- Skok Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski Franciszek. 1966–1969. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 3. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sloŭnik belaruskih gavorak raïnoĉna-zahodnâj Belarusi i âe pagraniĉĉa*. 1979. T. 1. Rëd. Ū. Mackevïĉ. Mïnsk: Navuka i tÛhnikã [Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. 1979. Т. 1. Рэд. Ю. Мацкевіч. Мінск: Навука і тэхніка].

- Sloŭnik belaruskich narodnych paraŭnannâŭ*. 2011. Nav. rėd. V. Makienka. Minsk: Belaruskaja navuka [Слоўнік беларускіх народных параўнанняў. 2011. Нав. рэд. В. Макіенка. Мінск: Беларуская навука].
- Slovar' russkogo ŗzyka XI–XVII vv.* 1981. T. 8. Glav. red. F. Filin. Moskva: Nauka [Словарь русского языка XI–XVII вв. 1981. Т. 8. Глав. ред. Ф. Филин. Москва: Наука].
- Słownik języka polskiego*. 1861. Cz. 1. Red. A. Zdanowicz [i in.]. Wilno: M. Orgelbrand.
- Słownik języka polskiego*. 1900. T. 1. Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki [i in.]. Warszawa: W drukarni W. Lubowskiego i S-ki.
- Słownik języka polskiego*. 1960. T. 2. Red. W. Doroszewski. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*. 1974. T. 8. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław [etc.]: Wydawnictwo PAN.
- Słownik prasłowiański*. 2001. T. 8. Red. F. Sławskiego. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Słownik staropolski*. 1962. T. 3, z. 6. Red. Wrocław – Kraków – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Smoczyński Wojciech. 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński.
- Snoj Marko. 2016. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Sreznevskij Izmail. 1912. *Materialy dlâ slovarâ drevnerusskogo ŗzyka*. T.3. Sankt-Peterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii Nauk [Срезневский Измаил. 1912. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. 3. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук].
- Stankevich Ān. 1989. *Belaruska-rasijski (vâlikalitoŭska-rasijski) sloŭnik*. New York: Lev Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation [Станкевич Ян. 1989. *Беларуска-расійскі (вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*. New York: Lev Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation].
- Starčevskij Al'bert. 1899. *Slovar' drevnego slavânskogo ŗzyka*. Sankt-Peterburg: Tipografiâ A.S. Suvorina [Старчевский Альберт. 1899. *Словарь древнего славянского языка*. Санкт-Петербург: Типография А.С. Суворина].
- Plumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*. 2016. Rėd. Ā. Karuloŭ. Minsk: Belaruskaja Ęncyklopedyâ imâ Petrusâ Broŭki [Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. 2016. Рэд. Ā. Капылоў. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруса Броўкі].
- Topinambur – odna iz samyh vysokouroжайных kultur...* [Топинамбур – одна из самых высокоурожайных культур...] [online] <https://www.sb.by/articles/ovo3shch-xxi-veka.html> [доступ: 03.06.2020].
- Toporov Vladimir. 1984. *Prusskij ŗzyk*. T. 4. Moskva: Nauka [Топоров Владимир. 1984. *Прусский язык*. Т. 4. Москва: Наука].
- Turaŭski sloŭnik*. 1982. T. 1. Rėd. A. Kryvicki [i inš.]. Minsk: Navuka i tėhnikâ [Тураўскі слоўнік. 1982. Т. 1. Рэд. А. Крывіцкі [і інш.]. Мінск: Навука і тэхніка].
- Vavilonskaâ bašnâ* [Вавилонская башня] [online] <https://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi> [доступ: 14.10.2019].
- Wielki słownik języka polskiego* [online] <https://wsjp.pl> [доступ: 22.05.2020].

ABSTRACT: This article is devoted to the evolution of the “pear” nominations common to the Belarusian and Polish languages in the structural and semantic aspects, starting from the Proto-Slavic period, as well as the image of the pear in the languages and folk cultures of both peoples. Firstly, the problem of the relative chronology of the Proto-Slavic names of the pear is revealed. Disclosure is reached on the basis of comparing lexemes with different anlauts and types of nominal declension. Secondly, a comparative analysis of changes in the semantics of the continuums of the Proto-Slavic “pear” vocabulary, which is included in the Belarusian and Polish

lexical fund, is carried out. Thirdly, through the identification of similar and different motives in the lexical and phraseological material of the Belarusian and Polish languages, the problem of updating the linguistic image of the pear in the ethnocultural consciousness of Belarusians and Poles is revealed.

KEYWORDS: Proto-Slavic language, Belarusian language, Polish language, etymology, ethnolinguistics, dendronymy.

STRESZCZENIE: Ten artykuł jest poświęcony ewolucji wspólnych dla języków białoruskiego i polskiego nominacji "gruszowych" w aspektach strukturalnym i semantycznym, począwszy od okresu prasłowiańskiego, i obrazowi gruszy w językach i kulturach ludowych obydwóch narodów. Po pierwsze, ujawnia się problem chronologii względnej nazw prasłowiańskich gruszy. Ujawnienie się odbywa na podstawie porównania leksemów z różnym anlautem i typami odmiany imion. Po drugie, jest prowadzona analiza porównawcza zmian w semantyce kontynuatorów prasłowiańskiej leksyki "gruszowej" wchodzącej do białoruskiego i polskiego zasobu leksykalnego. Po trzecie, za pomocą ujawnienia wspólnych i odmiennych motywów w materiale leksykalno-frazeologicznym języków białoruskiego i polskiego uwidocznia się problem aktualizacji językowego obrazu gruszy w świadomości etnokulturowej Białorusinów i Polaków.

SŁOWA KLUCZOWE: język prasłowiański, język białoruski, język polski, etymologia, etnolingwistyka, dendronimia.

РЭЗЮМЭ: Гэты артыкул прысвечаны эвалюцыі агульных для беларускай і польскай моў "грушавых" намінацый у структурным і семантычным аспектах, пачынаючы з праславянскага перыяду, а таксама вобразу грушы ў мовах і народных культурах абодвух народаў. Па-першае, раскрываецца праблема адноснай ханалогіі праславянскіх назваў грушы. Раскрыццё ажыццяўляецца на падставе параўнання лексем з розным анлаўтам і тыпамі імяннага скланення. Па-другое, праводзіцца параўнальны аналіз змен у семантыцы кантынуантаў праславянскай "грушавай" лексікі, якая ўвайшла ў беларускі і польскі лексічны фонд. Па-трэцяе, праз выяўленне падобных і адрозных матываў у лексіка-фразеалагічным матэрыяле беларускай і польскай моў раскрываецца праблема актуалізацыі моўнага вобраза грушы ў этнакультурнай свядомасці беларусаў і палякаў.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: праславянская мова, беларуская мова, польская мова, этымалогія, этналінгвістыка, дэндранімія.